

Socijalni kapital i prostor

Suzana Ignjatović

Institut društvenih nauka Beograd
suzanaig@eunet.rs

Smiljka Tomanović

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
smiljkat@hotmail.com

SAŽETAK Rad razmatra prostorne aspekte socijalnog kapitala. U prvom delu rada razmatramo kako se prostor shvata u ključnim teorijama socijalnog kapitala. Uključene su tri grupe teorija o socijalnom kapitalu: ključni autori (Bourdieu, Coleman, Putnam), ekonomske/razvojne teorije i mrežne teorije. Analiza pokazuje da autori u različitoj meri shvataju prostor u zavisnosti od svojih teorijskih pristupa socijalnom kapitalu. Drugi deo rada je produbljena komparativna analiza dinamike socijalnog kapitala u teoriji, istraživanjima i javnoj politici. Glavni cilj ovog dela rada je da razumevanje tri prostorne dimenzije socijalnog kapitala: prostorni okvir, prostorna distanca i mobilnost aktera. Istraživanja pokazuju da prostorne determinante ne utiču isto na sve socijalne aktere i da su neki tipovi socijalnog kapitala više podložni efektima prostornih dimenzija. Posebno poglavlje je posvećeno socijalnom kapitalu i prostoru u javnoj politici. Programi javne politike su manifestacija dugotrajne političke tendencije stvaranja željenih formi društvenosti preinačavanjem prostornih determinanti. U javnopolitičkim programima socijalnog urbanizma dominira model lokalne zajednice koja predstavlja optimalni okvir za razvoj socijalnog kapitala.

Ključne reči: socijalni kapital, prostor, mobilnost, prostorna distanca, javna politika, lokalna zajednica

Uvod

Društveni odnosi uvek podrazumevaju nekakvu prostornu određenost. Ipak, u sociologiji prevladuje “nevidljivost prostora”, osim u užim disciplinarnim područjima koja se bave naseljima i ekologijom. Kako primećuje Zieleniec, “prostorna praznina” postoji i kod klasičnih autora: Marxa, Durkheima¹ i Webera (Zieleniec,

¹ Smatramo da Durkheima treba izdvojiti, pošto se temeljno bavio prostornim aspektima u svojoj društvenoj morfologiji (Dirkem, 1972.).

2007.). Naša namera je da osvetlimo prostorni aspekt socijalnog kapitala, pojma koji je postao veoma popularan u mnogim akademskim disciplinama i vanakademskom području javne politike u drugoj polovini devedesetih godina 20. veka. U osnovi pojma socijalnog kapitala nalazi se pretpostavka da društveni odnosi omogućavaju društvenim akterima pristup različitim resursima u društvu. Socijalni kapital je često nekritički tumačen kao generator pozitivnih promena u društvu, od ekonomskog razvoja i opadanja stope kriminala, do podizanja nivoa obrazovanja i sreće populacije.

U raspravama o socijalnom kapitalu ne postoji posebno interesovanje za prostorne dimenzije. Činjenicu da je prostorna dimenzija slabo istražena, naglašavaju autori Rutten, Westlund i Boekema (Rutten i sur., 2010.). Odatle proizlazi glavni cilj našeg rada: osvetliti prostorne koordinate u najvažnijim teorijama socijalnog kapitala. Prostor se poima različito u teorijama socijalnog kapitala: kao fizički (npr. kretanje aktera u prostoru, delovanje fizičke blizine na formiranje socijalnog kapitala), politički (socijalni kapital nacionalne države ili lokalne zajednice), društveni (socijalni kapital u modelu društvene reprodukcije) ili simbolički (virtuelni prostor mreža). Ove razlike proizlaze iz fokusa teorije: Putnam se interesuje za politički optimalan prostor iz svog komunitarnog paradigmatskog okvira, dok Bourdieu ne eksplicira prostorne koordinate u strukturalističko-marksističkom modelu klasne reprodukcije.

Prevazilaženje prostornih ograničenja putem savremenih komunikacija ne umanjuje važnost prostora za socijalni kapital. Naprotiv, ovi procesi pokreću nova pitanja o definisanju i vrednovanju socijalnog kapitala čije “dvostruko lice” se često zanemaruje.² Uloga prostornog približavanja aktera ili “gustine” u ovim aspektima socijalnog kapitala jeste validno pitanje za raspravu. Uključivanje prostora pokreće mnoga teorijska pitanja o određenju pojma socijalnog kapitala: da li prostorne determinante isto deluju na sve aktere i da li se mogu izdvojiti posebni tipovi socijalnog kapitala u skladu sa tim pretpostavkama? Nakon detaljnog prikaza teorija socijalnog kapitala, analiziraćemo tri specifične dimenzije prostora (prostorni okvir, prostorna distanca, mobilnost aktera u prostoru) u uporednoj perspektivi koja osim teorije socijalnog kapitala uključuje empirijska istraživanja i javnopolitički okvir. U tom delu rada ćemo pokušati da pokažemo specifičnosti različitih tipova socijalnog kapitala i prostorne zakonitosti formiranja socijalnog kapitala kod različitih društvenih grupa.

Odluka da se uključi javnopolitički domen u raspravu ima opravdanje u neobičnom razvoju pojma socijalnog kapitala. Veliki deo popularnosti pojma socijalnog kapitala povezan je sa njegovom primenom u javnoj politici. U tome je veliku

² Putnam je prepoznao problematičnost svoje metafore o “usamljenom kuglašu” koju koristi da ukaže na opadanje socijalnog kapitala u SAD (Putnam, 2000.). Putnam priznaje ironiju činjenice da su akteri terorističkog napada u Oklahoma Sitiju 1996. godine planirali ovu aktivnost baš kao članovi kuglaške lige, društvene aktivnosti koju je ovaj autor preporučio kao blagotvornu za razvoj socijalnog kapitala.

ulogu igrala aktivnost autora koji su povezali dva područja, poput Putnama, Wo-olcocka ili Colemana. Ovi “akademsko-politički preduzetnici” su uveli teorijski pojam u praktičnu upotrebu, a time povratno odredili pravac razvoja ovog pojma u akademiji.³ Prostornost socijalnog kapitala je veoma prisutna u domenu javne politike. Stoga ćemo posvetiti pažnju “manipulisanju” socijalnim kapitalom u javnopolitičkim programima i dominaciji formata lokalne zajednice kao okvira za razvoj socijalnog kapitala u socijalno-urbanističkim modelima.

Teorije socijalnog kapitala i prostor

Socijalni kapital je višestruko važan za sociologiju, između ostalog jer predstavlja (redak) “proizvod koji je iz sociologije izvezen u druge nauke” (Portes, 2000.:1). Međutim, raspravu o pojmu socijalnog kapitala prati veliki pluralizam teorija i definicija. Paradigmatski okvir je takođe raznolik, od konstruktivističkog strukturalizma i teorije mreža, do teorije racionalnog izbora i neoklasične ekonomije. Zaista, teško je povezati koncept socijalnog kapitala individualne mreže (Lin) i socijalnog kapitala dominantne klase (Bourdieu). Izvesno je da ipak postoji neka pojmovna baza koja dozvoljava svim ovim autorima da koriste isti termin i grade isti pojam. Smatramo da sve definicije socijalnog kapitala imaju tri aspekta: društvene aktere, resurse i odnose među akterima. Društveni akteri (“vlasnici” socijalnog kapitala) mogu biti individualni ili kolektivni/korporativni (porodica, klasa, organizacija, susjedstvo, država). Teoretičari socijalnog kapitala pominju razne resurse, uključujući finansijska, kulturna i psihološka “dobra” ili resurse, aspekte društvenih odnosa (poverenje, poštovanje normi) ili druge aktere koji služe kao “kanali” za pristup resursima. Definisane dometa socijalnog kapitala predstavlja glavnu tačku razlikovanja među teoretičarima: on može biti ograničen na manje ili više zatvorenu mrežu (klasa, naselje, porodica itd.) ili se širiti kumulativno po “nivoima” (naselje-grad-država). Postoje razne sistematizacije teorija o socijalnom kapitalu.⁴ Ovdje polazimo od tročlane podele na “ključne” teorije, ekonomske/razvojne i mrežne teorije socijalnog kapitala, a fokusiramo se na njihove prostorne aspekte.

Kanonski teoretičari socijalnog kapitala: Bourdieu, Coleman i Putnam

Statusu pomenute trojice autora doprineli su uglavnom drugi učesnici rasprave, pošto su ova tri autora najcitiranija u raspravi o socijalnom kapitalu (Baron, Field i Schuller, 2000.; Field, 2003.). Ovi autori imaju određene sličnosti u shvatanju socijalnog kapitala, ali pripadaju različitim paradigmatama.

³ Videti više u: Ignjatović, 2011.

⁴ Za detaljni prikaz teorija o socijalnom kapitalu videti: S. Baron, J. Field, T. Schuller *Social capital: critical perspectives* (2000.), N. Lin *Social Capital* (2001.), J. Field *Social Capital* (2003.), Adam, F., Roncevic, B. *Social capital: recent debates and research trends* (2003.), J. Farr *Social Capital: A Conceptual History* (2004.).

Bourdieu definiše socijalni kapital u okviru konstruktivističkog strukturalizma, sa marksističkom perspektivom: “Socijalni kapital je skup resursa, aktuelnih ili potencijalnih, kojima raspoložu individue i grupe zahvaljujući trajnoj mreži manje ili više institucionalizovanih odnosa uzajamnog priznanja...” (Bourdieu, 1985.:252). Ekonomski kapital je osnova društvene reprodukcije nejednakosti, a drugi kapitali (kulturni, socijalni) mogu se konvertovati u ekonomsku vrednost. Za dinamiku socijalnog kapitala važni su činovi materijalne ili simboličke razmene u kojoj socijalni kapital služi kao jedna vrsta “društvene menice” koja određuje uzajamna očekivanja i ponašanje aktera (npr. porodično ime).

Bourdieu se bavio dimenzijom prostora u antropološkim studijama (u analizi simboličkog kapitala), ali u ne i u kasnijim radovima o socijalnom kapitalu. Prostornost je kod Bourdieua prisutna kao metafora: društvena mapa odnosa društvene nejednakosti važnija je od geografske, pa se “[...] odnosi zasnovani na neraskidivim činovima materijalne i simboličke razmene [...] ne mogu svesti na objektivne relacije bliskosti u fizičkom (geografskom) prostoru [...]” [prevod autorki] (Bourdieu, 1985.). U skladu sa premisom o ekonomskom kapitalu kao osnovnoj matrici strukturacije, pretpostavljamo da Bourdieu podrazumeva da se klasne granice podudaraju sa prostornim. Jedini izuzetak su susedski odnosi kao izvor socijalnog kapitala, jer imaju prostorno zasnovanu institucionalizaciju i kodifikaciju. Ipak, čak ni to ne važi u svim situacijama, već samo za neke rituale (npr. sahrane) koji razlikuju uloge “prvog suseda”, “drugog suseda” itd. (Bourdieu, 1985.).

Coleman uvodi pojam socijalnog kapitala kao analitičko sredstvo za pomirenje mikro i makro nivoa u sociologiji, polazeći od teorije racionalnog izbora. Coleman je definisao socijalni kapital kao “(...) vrednost onih aspekata društvene strukture koji predstavljaju resurse za aktere prilikom realizacije sopstvenih interesa” (Coleman, 1990.:305, prema Mayer, 2003.:112). Autor navodi nekoliko specifičnih aspekata društvene strukture koji se mogu označiti kao socijalni kapital. Prvo, odnosi uzajamnih obaveza, očekivanja i poverenja jesu izvor resursa za aktere. Drugi generator socijalnog kapitala su kanali informacija, pošto pojeftinjuju informaciju za aktere. Treći izvor socijalnog kapitala je efikasno sankcionisanje normi – “snažan, mada ponekad fragilan oblik socijalnog kapitala” (Coleman, 1988.).

Mobilnost aktera i distanca su prepoznati aspekti u Colemanovoj teoriji. On je istraživao uticaj socijalnog kapitala na generisanje ljudskog kapitala, tj. obrazovnog postignuća dece (Coleman, 1988.). Ispostavilo se da formiranje školsko-roditeljskih mreža u lokalnoj zajednici omogućuje dobru kontrolu dece i presudno je za školski uspeh dece, a ne vrednosne preferencije ili tip škole. Međutim, ove mreže nije lako održati. Velika mobilnost porodica i konsekvantno slabo interesovanje roditelja za veći angažman u školi, otežavaju “zatvaranje” i negativno deluju na nivo socijalnog kapitala u određenoj sredini (Coleman, 1993.). Ipak, mobilnost ne mora biti otežavajući činilac za svaku mrežu. Mobilnost više utiče na uspeh delovanja školsko-roditeljske mreže nego, recimo, na socijalnu mrežu trgovaca dijamantima. U prvom slučaju se lako narušava normativno zatvaranje

odseljenjem porodice, dok u drugom slučaju kretanje nema velikog uticaja na “karike” socijalno-kapitalne mreže.

Drugi aspekt prostornosti i socijalnog kapitala kod Colemana je fizičko kretanje aktera iz dva različita normativna “kruga”. Ovo se pokazalo u projektu desegregacije u školama (*desegregation busing*). Početna zamisao je bila da se iskoristi fizičko približavanje dece (prevoz učenika iz jedne u drugu školu) kako bi se ostvario povoljan uticaj belaeke dece iz dobrih škola na crnačku decu iz loših škola koja su imala deficit socijalnog i ljudskog kapitala. Coleman je ukazivao na to da brojčana proporcija dve grupe mora biti optimalna kako bi planirani efekti bili ostvareni. Pokazalo se da je Coleman bio u pravu, pošto su nastali neželjeni efekti usled zanemarivanja optimalnosti proporcije dve društvene kategorije.

Putnam smatra da socijalni kapital čine društveni odnosi koji doprinose kooperaciji i koordinaciji celog društva: “Socijalni kapital čine veze među pojedincima – društvene mreže i norme uzajamnosti i poverenja koje iz njih nastaju” (Putnam, 2000.:19). Putnam ima jasnu preferenciju za bliske odnose, instancirane licem-u-lice. Implicitna pretpostavka je da se pozitivni (ili negativni) efekti socijalnog kapitala sa mikro nivoa društvenosti mogu imati pozitivne eksternalije širem planu. Stoga je očekivano idealni tip generatora socijalnog kapitala lokalna zajednica, kao i svi oblici udruživanja koji imaju potencijal da premoste i povežu društveno “tkivo”. Takav socijalni kapital (kasnije prihvaćen naziv *bridging social capital*) “premošćuje” društvene odnose između aktera koji nisu nužno blisko vezani ličnim i porodičnim vezama. Odnosi koji uključuju veliku distancu aktera u prostoru (ili anuliranje prostora u virtuelnoj komunikaciji) jesu otuđena forma koja negativno utiče na globalnu koheziju društva. Recimo, Putnam smatra da političari u Washingtonu jesu otuđeni baš zato što su fizički udaljeni od “baze”.

Putnam je usmeren na političke efekte socijalnog kapitala, pa se prostorni okvir ograničava na nacionalnu državu (federalna i savezne države SAD, Italija), region (američki sever-jug i italijanski sever-jug) i lokalnu zajednicu.⁵ Susjedstva i odnosi na lokalnom nivou predstavljaju najbolji indikator kohezije celog društva. Međutim, u savremenom američkom društvu, problem je u “hroničnom nedostatku vremena i interesovanja za udruživanje” (Putnam, 1995.:29), što vodi slabljenju susedskih i prijateljskih odnosa, direktnih kontakata i “aktivnog druženja”. Okvir lokalne zajednice optimalni format za izgradnju socijalnog kapitala. Druga važna prostorna dimenzija je mobilnost. Prema Putnamu, pored slabe fizičke i socijalne bliskosti, mobilnost je jedan od faktora opadanja socijalnog kapitala (Putnam, 1995.).⁶

⁵ Popularnost Putnamove teorije potiče iz intrigantnosti njegove teze da je u toku proces opadanja socijalnog kapitala u SAD. Indikatori opadanja socijalnog kapitala su nivo političke participacije, volonterskih aktivnosti i zainteresovanosti građana za javna pitanja. Postoje značajne kritike Putnamove teze, posebno navedenih indikatora (videti u: Ignjatović, 2011.).

⁶ Putnam još navodi uticaj većeg učešća žena na tržištu rada, urbanizaciju i pojavu masovnih medija.

Ekonomске i razvojne teorije socijalnog kapitala

Druga grupa teorija socijalnog kapitala su ekonomske i razvojne teorije, u kojima se socijalni kapital posmatra u kontekstu ekonomskih dimenzija rasta/razvoja. Mnogi od učesnika ovog segmenta rasprave istovremeno su angažovani u javnoj politici. Ovoj grupi je pridružen Fukuyama, jer socijalni kapital posmatra kao faktor ekonomskog razvoja.

Pokretačku snagu za izgradnju uzajamnog poverenja i poštovanja normi, Fukuyama vidi u moralnom zajedništvu i kolektivnoj privrženosti, slično Durkheimovoj tezi o osećanju “kolektivnog bića” na kome počiva normativni poredak (Fukuyama 1997.:37). Poverenje predstavlja ključni indikator socijalnog kapitala. U jednoj definiciji Fukuyama navodi da je socijalni kapital “sposobnost koja nastaje iz preovlađivanja odnosa poverenja društvu ili u određenim njegovim delovima” (Fukuyama 1997.:35), a u drugoj, socijalni kapital označava kao neformalnu normu koja omogućava kooperaciju dva ili više aktera (Fukuyama 1999.). Socijalni kapital se negde izjednačava sa svakim dominantnim tipom normativnog poretka, dok na drugim mestima zapravo označava spontanu socijabilnost, tj. visok nivo poverenja na nivou društva koji obuhvata i nepoznate aktere. Tako se govori o društvima “visokog” poverenja, sa sklonošću ka spontanoj socijabilnosti (npr. američko) i “niskog” poverenja sa familističkim preferencijama (npr. kinesko). Rekli bismo da Fukuyama ipak dopušta da svako društvo ima “svoj” tip socijalnog kapitala (Fukuyama, 1997.). Prostorni okvir “zajednice kulturnog tipa” (npr. američki ili nemački socijalni kapital), Fukuyamine glavne analitičke jedinice, uglavnom se podudara sa granicama nacionalnih država. Geopolitičko razumevanje socijalnog kapitala vidi se naročito u Fukuyaminom pozitivnom vrednovanju državnog intervencionizma u ekonomiji kako bi se ojačala pozicija jedne nacionalne ekonomije u “utakmici nacija” na internacionalnom planu (Ignjatović, 2007.:46).

Woolcock je jedan od autora koji su imali veliki uticaj na popularizaciju socijalnog kapitala u javnoj politici. On je razvio tročlani model socijalnog kapitala (Woolcock, 2004.) koji razlikuje *bonding* socijalni kapital (veze bliskih aktera), *bridging* socijalni kapital (formira se među socijalno udaljenim akterima) i *linking* socijalni kapital (označava odnose građana-aktera i institucija). Ova teorija je razvojno orijentisana, pa je svrstavamo u ovu grupu autora. Prema Halpernu, Woolcockova tročlana kategorizacija može se iskazati prostorno-simbolički preko hijerarhije dimenzija *mikro-mezo-makro*. Na mikro nivou dominira socijalni kapital bliskih odnosa (*bonding*), na mezo nivou su odnosi između socijalno udaljenih aktera (*bridging*), na makro nivou su odnosi između građana-aktera i institucija (*linking*) (Halpern, 2005.).

Povezanost mobilnosti i socijalnog kapitala elaborirana je u teoriji urbanog ekonomiste Edwarda Glaesera. Njegova teorija pripada grupi teorija socijalnog kapitala neoklasične i modifikovane neoklasične paradigme. Prema neoklasičnoj teoriji socijalnog kapitala, mreže koje čine socijalni kapital nastaju svesnim akterovim delovanjem i imaju instrumentalnu ulogu u maksimiziranju korisnosti u skladu

da preferencijama aktera (Becker, prema Van Staveren, 2002.:9). Glaeser smatra da je socijalni kapital prostorno određen, dok ljudski kapital nije (Glaeser, 2008.). Socijalni kapital se definiše na individualnom nivou, kao akterova spremnost da investira u njegovo stvaranje, ali se može agregirati na nivou zajednice, kao skup resursa koji povećavaju blagostanje u toj zajednici (Glaeser, 2001.). Socijalni kapital takođe određuju sledeći faktori: životni ciklus (faza u kojoj se pojedinac nalazi), oportunitetni vremenski trošak, socijalne veštine, vlasništvo nad stambenim jedinicama, ljudski kapital, interpersonalna komplementarnost, mobilnost i distanca (gustina stanovništva) (Glaeser i sur., 2000.:29). Dakle, Glaeser prepoznaje dve prostorne dimenzije u definisanju socijalnog kapitala: mobilnost i distancu (gustinu stanovništva). Neki od navedenih faktora utiču posredno, na primer, vlasništvo nad stambenom jedinicom podstiče rezidencijalnu imobilnost, a time i spremnost da se ulaže u socijalni kapital.⁷ Mobilnost aktera (preseljenje) vodi opadanju vrednosti socijalnog kapitala, na nivou naselja ili organizacije. Očekivanje odseljenja kod stanovnika stvara negativne efekte, jer deluje negativno na ulaganje u socijalne kontakte, angažovanje u lokalnim organizacijama ili političku aktivnost. Ovo je blisko Colemanovom istraživanju o školsko-roditeljskim mrežama (Coleman, 1988.).

Glaeser je kasnije donekle revidirao stav o efektima migracija na osnovu empirijskih podataka istraživanja General Social Survey, zaključujući da povećana mobilnost (emigracija stanovništva i smanjenje naselja) nije nužno povezana sa opadanjem socijalnog kapitala.⁸ Suprotno očekivanju, mesta sa snažnom emigracijom i brzim ekonomskim rastom imaju viši nivo socijalnog kapitala (Glaeser, 2008.:21). Gradovi koji imaju veliki potencijal za emigraciju nisu ugroženi, osim ako je nivo ljudskog kapitala (obrazovanje/kvalifikacije) u opadanju. U tom slučaju, političke mere za zadržavanje ljudi u naselju⁹ neće nužno dovesti do povećanog ulaganja u socijalni kapital.

Teorije mreža

Treća grupa teoretičara socijalnog kapitala su teoretičari mreža (Lin, Burt i Granovetter). Ova paradigma nije tako popularna u sociološkim raspravama o socijalnom kapitalu kao Putnamova ili Bourdieuova. Ipak, ovo je legitimna paradigma koja počiva na metodološkom individualizmu. U fokusu je individualni akter, a socijalni kapital najčešće izjednačen sa resursima koji su akteru dostupni na osnovu

⁷ Potrebno je razlikovati tržišni (veštine i kontakti) i netržišni povraćaj (efekti koji nisu unovčivi) investirano socijalnog kapitala.

⁸ Glaeser meri socijalni kapital sledećim indikatorima: članstvo u organizacijama, znanje o lokalnim događajima, angažovanje u lokalnim pitanjima, glasanje na lokalnim izborima (Glaeser, 2008.).

⁹ Glaeser koristi Boltonov izraz *place making* za aktivne političke mere kojim se ljudi podstiču da ostanu u nekom mestu.

relacija koje čine njegove socijalne mreže. Važnu ulogu u dinamici ovih mreža imaju “strukturalne praznine”, “mostovi”, tj. kanali koji povezuju mreže koje mogu biti socijalno udaljene. Tako akteru stiže pristup resursima koji mu inače ne bi bili dostupni. U teorijama mreža prostor je definisan simbolički, kao imaginarna mreža koja nema nužno prostornu vidljivost.

Burt uvodi pojam strukturalnih praznina kojim se ukazuje na aktere pozicionirane u mreži tako da omogućuju povezivanje aktera (služe kao “mostovi”) trenutno razdvojenih u društvenoj strukturi. Sociolog Lin je razvio teoriju socijalnog kapitala u sklopu teorije društvene strukture, kombinujući teoriju racionalnog izbora i mrežnu analizu (Field, 2003.). Prema Linu, socijalni kapital je skup resursa dostupnih zahvaljujući društvenim odnosima. Akter ima uvid u svoje potencijalne “mreže” (Lin, 2001.:25). Prostor je apstrahovan i govori se o strukturalnoj “blizini” aktera u zavisnosti od vrste resursa kojima imaju pristup.

Granovetter je razmatrao funkcionisanje emigrantskih zajednica sa dominacijom “jakih veza” koje se obično uspostavljaju između sličnih aktera po mnogim kriterijumima (obrazovanje, zaposlenje, finansijski status). Sa druge strane, “slabe veze” su važnije kao izvor socijalnog kapitala, jer imaju kapacitet da povežu dve mreže. Autor se osvrće na istraživanje Gansa (1962.)¹⁰ o italijanskim migrantima u Bostonu kod kojih je nastupila višestruka imobilnost, kako geografska (segregisanost u državi imigracije), tako i socijalna (slabo uključivanje u društvene forme izvan emigrantske zajednice). Ova zajednica je bila zatvorena prema spolja, a akteri “zgusnuti” i “ušančeni” u svoje naselje. Kako zapaža Granovetter, nakon nekog vremena, sve njihove veze su postale “jake”, što znači da su “svi moji prijatelji ujedno prijatelji međusobno” (Granovetter, 1973.:1374).¹¹ Osim porodičnih, rodbinskih i bliskih prijateljskih odnosa, sve ostale varijante su bile nepostojeće ili irelevantne (formalne organizacije). Prostorna izolovanost potpuno onemogućava pristup slabim vezama. Čak i kada bi neke veze postojale, pitanje je da li bi predstavljale “most”, tj. vezu ka drugačijem socijalnom kapitalu. “Slabe veze” zahtevaju da akter ima više društvenih “izvora” (npr. članstvo u organizacijama, radno mesto). Stanovnici drugog naselja (Charlestown) imali su razvijenu participaciju u raznim organizacijama, pa Granovetter pretpostavlja da ovo naselje ima veće šanse za opstanak. Prvo naselje će postati “klasterizovano” zbog nedostatka “slabih veza” i segmentiranja u klike koje značajno redukuju nivo uzajamnog poverenja. Na ovim Granovetterovim primerima može se pratiti direktna veza prostorne raspoređenosti i dinamike socijalnog kapitala. Pitanje “klasterizacije” naselja je postalo aktuelno u javnopolitičkim programima obnove socijalnog kapitala.

¹⁰ Reč je o studiji Herberta Gansa *The Urban Villagers* (1962.), New York: The Free Press.

¹¹ Granovetterovo objašnjenje segmentiranosti zatvorenih zajednica nalazi se u problemu poverenja. Pošto nema dodatnih kanala za proveru informacija, sve više se redukuje uticaj posrednika između lidera i aktera, pa i mogućnost za proveru informacija. Usled toga, sužava se krug ljudi u koje se može imati poverenje i nastaju segmentisane klike.

Prostorne dimenzije u teoriji, empiriji i javnoj politici socijalnog kapitala

Prostorne granice socijalnog kapitala

Budući da se socijalni kapital uvek definiše u nekom prostoru, postavlja se pitanje koji su prostorni formati ključni. Praktično, socijalni kapital koji obuhvata relacije akteri-odnosi-resursi može se prostirati na raznim teritorijalnim i geografsko-političkim nivoima: globalni nivo, nacionalna država, region unutar države, gradovi, popisne i izborne jedinice, blokovi u naselju (Middleton, Murie, Groves, 2005.). Mrežne teorije Lina, Burta i Granovettera najviše koriste prostor socijalnog kapitala u simboličkom značenju. Istraživači mreža naglašavaju potencijalnu globalnu dimenziju u formiranju socijalnog kapitala putem savremenih komunikacija. Druga vrsta prostornog okvira prepoznaje se u Putnamovoj i Fukuyaminoj teoriji u kojima se naglašava teritorijalnost u geopolitičkim (nacionalnim i regionalnim) granicama. Putnam i Fukuyama su najviše doprineli ovom prostornom formatu, razmatrajući (geo)političke ili makroekonomske efekte socijalnog kapitala. Putnam razlikuje tri geografsko-politička nivoa na kojima procenjuje socijalni kapital: nacionalnu državu (federalna i savezne države), region (američki sever-jug i italijanski sever-jug) i teritoriju lokalne zajednice. Fukuyamina "zajednica kulturnog tipa" označava socijalni kapital poklapa se sa teritorijalnim okvirom nacionalnih država (SAD, Nemačka, Kina itd). Treća vrsta prostora su društveni prostori, tj. prostorni okvir socijalnog kapitala individualnih ili kolektivnih aktera. Bourdieu definiše njegove granice u okviru globalnog društva koje predstavlja najviši nivo društvene reprodukcije, tako da je prostor pre svega "klasni prostor". Kod Colemana se teritorijalnost ograničava na segmente društvene strukture koji podrazumevaju funkcionisanje mreže roditelja i škole, zajednice naučnika ili dijade dete-roditelj u porodici.

Prostorna distanca aktera i socijalni kapital

Većina teoretičara socijalnog kapitala zastupa tezu o opštem pozitivnom uticaju prostorne blizine na socijalni kapital (Putnam, Coleman, teorije mreža). U jednom od retkih radova posvećenih prostornoj dimenziji socijalnog kapitala, autori Rutten, Westlund i Boekema, tvrde da se troškovi interakcije povećavaju sa distancom, a njihov trajnost, kvalitet i gustina opadaju (Rutten, Westlund, Boekema, 2010.). Ovi autori istražuju efekte geografske udaljenosti na uspostavljanje ili gašenje mreža, ali uzimaju u obzir razlike između vrsta veza (npr. "jake" i "slabe" veze) i specifičnosti određenih aktera (npr. određene migrantske grupe). Rutten, Westlund i Boekema su istraživali uticaj interneta na distancu i ustanovili da ona olakšava održavanje odnosa ali ne poništava socijalne i ostale determinante. Čak i kada se prostor "anulira" (internet), "socijalni prostor" ima svoje nevidljive granice. Princip društvene homofilije izgleda da važi u cyber-prostoru, pa ljudi posećuju lokalne i regionalne sajtove čak i za informacije koje nemaju veze strogo lokalne dimenzije (zabava, pornografija, muzika). Kako kažu Blum i Goldfarb, "mreža je

globalna, ali ukusi su lokalni” (Blum i Goldfarb, 2006., prema Mok, Wellman i Basu, 2007.:433).

U sociološkim istraživanjima socijalnog kapitala pokazalo se da različiti tipovi socijalnog kapitala različito odgovaraju na prostornu determinisanost. Važno je uzeti u obzir razlike između aktera i njihovih odnosa. Blizina može “proizvoditi” jedan tip socijalnog kapitala, a otežavati druge forme. Preseljenje porodice, ali i život u tzv. bi-nuklearnoj post-razvodnoj porodici diversifikuje socijalne mreže dece, koje postaju manje vezane za jednu prostornim granicama određenu lokalnost (Morrow, 2003.). Istraživanja pokazuju da uopšteno gledano “zajednica” za decu potiče iz odnosa sa drugima, posebno prijateljima i poprima odlike “virtuelne zajednice” koja se oblikuje u prostoru oko škole, na ulici i na drugim omiljenim mestima okupljanja kao što su parkovi, igrališta, tržni centri, domovi prijatelja i sl. (Tomanović, 2004.). Ove socijalne mreže imaju prvenstveno efekat ekspresivnog socijalnog kapitala (Lin, 2001.), one obezbeđuju osećaj pripadanja, uklopljenosti, poverenja i podrške (Tomanović, 2004.). Sa druge strane, istraživanje pokazuje da urbana susedstva sa odlikama klasične zajednice, obezbeđuju deci osećaj sigurnosti i bezbednosti, što ima konsekvence na njihovu prostornu mobilnost i autonomiju (Tomanović, Petrović, 2006.). Znatno razvijene lokalne mreže roditelja i same dece, povećavaju sposobnost lokalne zajednice da nadzire decu čak i u velikim stambenim naseljima. Sledstveno, i deca i roditelji opažaju značaj lokalnih mreža kao ključan za upravljanje rizicima (Tomanović, Petrović, 2006.).

Mobilnost aktera i socijalni kapital

Mobilnost se uglavnom posmatra kao negativan činilac spremnosti aktera da investiraju u socijalni kapital. Coleman (1993.) i Glaeser (2001.) smatraju da odseljenje ili samo očekivanje odseljenja utiču na funkcionisanje socijalnih mreža. Coleman smatra da velika mobilnost porodica otežava normativno zatvaranje, a time negativno deluje na nivo socijalnog kapitala u određenoj sredini (Coleman, 1993.: 107). Ipak, postoje razlike među akterima. Moglo bi se reći da se na jednom kraju kontinuuma nalazi socijalni kapital koji malo ili nimalo zavisi od prostornih dimenzija mobilnosti i distance, dok je na kraju kontinuuma onaj koji veoma zavisi od tih dimenzija. Coleman je uočio da mobilnost može dosta uticati na uspeh delovanja školsko-roditeljske mreže (Coleman, 1988.). U mrežama korporativnih aktera (firme) lakše se održava normativno zatvaranje (Coleman, 1988.). Jedan od razloga za ovu razliku je različita prostorna osetljivost mreža. U prvom slučaju se lako narušava normativno zatvaranje odseljenjem porodice, dok u drugom slučaju kretanje i prostorna distanca nemaju velikog značaja na “karike” socijalno-kapitalne mreže.

Putnam takođe vidi mobilnost stanovništva kao negativni faktor “socijalne dekapitalizacije”. Putnamovo objašnjenje opadanja “dobrog” *bridging* kapitala u SAD ima osnove u Durkheimovom shvatanju materijalne gustine i mobilnosti stanovništva

(Dirkem, 1972.). Za razliku od Durkheima koji mobilnost vidi kao primarno pozitivno činičilo (u povoljnoj konstelaciji drugih uslova), Putnam vidi mobilnost stanovništva kao glavni faktor socijalne dekapitalizacije.¹²

Primer za delovanje socijalnog kapitala na mobilnost nalazimo u Granovetterovom istraživanju o migrantima. Kod grupa sa određenom etničko-kulturnom homogenošću i dominacijom "jakih veza" (Granovetter, 1973.),¹³ izgleda da upravo socijalni kapital otežava mobilnost. Italijanski migranti zadržali su isti tip odnosa nakon preseljenja u drugu državu. U ovom slučaju, nakon mobilnosti (emigracija), nastupila je višestruka imobilnost, kako geografska (segregisanost u državi imigracije), tako i socijalna (slabo uključivanje u društvene forme izvan emigrantske zajednice). Međutim, dogodilo se upravo da ostvareni oblik socijalnog kapitala (dominacija "jakih veza") deluje demotivišuće na prostornu mobilnost aktera. Mobilnost može biti prividna ili imati malog uticaja na čvrste socijalne mreže, kao u slučaju jakih migrantskih veza koje se samo fizički izmeštaju.

Istraživanja pokazuju da povezanost prostorne i socijalne mobilnosti predstavlja važan činičilo kod specifičnih kategorija, npr. u formiranju socijalnih biografija mladih osoba.¹⁴ Mladi su vezani za socijalne mreže iz lokalnog okruženja na različite načine zavisno od faktora kao što su etnicitet, rod, seksualnost, klasa i sl. (Henderson i sur., 2007.:105). Pored neospornog dobrostanja koje obezbeđuju kroz osećanje pripadanja ove jake primarne veze ("vezujuć" socijalni kapital), ta vrsta vezanosti za lokalnost za neke mlade osobe¹⁵ predstavlja ograničenje koje one prihvataju i ugrađuju u svoje biografije, npr. odustajući od obrazovnih aspiracija (Ibid.: 45). Neki drugi mladi svesni su da napuštanje deprivilegovane lokalnosti, bez obzira na snagu primarnih veza, predstavlja neophodan uslov za socijalnu mobilnost:¹⁶ neophodno je otići da bi se uspelo (Ibid.: 45). Na identitetskoj ravni, vezanost za lokalne socijalne mreže se može prevazići u doba globalnih tehnologija (interneta, mobilnih telefona i sl.): može se oblikovati kosmopolitski identitet, a da se ne napusti kuća (ili naselje ili kraj). Sa druge strane, velika prostorna mo-

¹² Suprotno Putnamu, Durkheim ističe blagotvorni efekat mobilnosti i urbanizacije, pod uslovom da se spreči prebrzo slabljenje mehaničke solidarnosti dok se moralna solidarnost još nije izgradila.

¹³ Ovdje se opet postavlja pitanje odnosa prostorne blizine/gustine i socijalnog kapitala. Kada je reč o ovakvim zajednicama, može se tvrditi da su one prostorno zgusnute i segmentno odvojene od ostatka društva zbog svog socijalnog kapitala, a ne obratno.

¹⁴ Prema britanskom istraživanju (Henderson i sur., 2007.). Ovo se pitanje, međutim, nije pojavilo kao relevantno u našem istraživanju mladih u Beogradu, s obzirom na dugotrajnu nisku geografsku mobilnost na ovim prostorima, sa jedne, te jaku uklopljenost u lokalnost, sa druge strane (Tomanović, 2010.). Pretpostavka je da ono ipak ima specifičnu težinu za mlade iz malih gradova i sa sela, za koje preseljenje u veliki grad predstavlja kanal koji olakšava i socijalnu mobilnost.

¹⁵ U pomenutom istraživanju, posebno mlade žene.

¹⁶ I opet, prema pomenutom istraživanju, to je posebno karakteristično za mlade žene iz deprivilegovanih urbanih područja.

bilnost ne “oslobađa” identitet od vezanosti za lokalno: može se putovati svetom, a ostati lokalac (Ibid.: 111).

Prostorni aspekti socijalnog kapitala u javnoj politici

Kako je rečeno u uvodu rada, rezonanca akademskog i političkog iznedrila je veliku popularnost socijalnog kapitala. Za raspravu o odnosu prostora i socijalnog kapitala, važno je uključiti ovaj javnopolitički aspekt, pošto se u njemu najbolje reflektuju dominantna shvatanja socijalnog kapitala u savremenoj teoriji. Ovde ćemo se osvrnuti na dva aspekta prostorne dimenzije socijalnog kapitala u javnoj politici: prostorna distanca i lokalna zajednica.

Najvažnija dimenzija socijalnog kapitala u javnopolitičkoj praksi jeste prostorna distanca. U javnopolitičkoj praksi se uglavnom polazi od toga da prostorno zbližavanje deluje na jačanje socijalno-kapitalnih mreža. Prevazilaženje fizičke distance treba da omogući lakši *bridging* aktera iz socijalno udaljenih “prostora”, kao i *linking*, tj. bolju povezanost građana i institucija (posebno u domenu javne uprave). Ipak, pokazalo se da efektivnu i održivu normativno-obligativnu potku nije moguće kreirati prostom prostornom manipulacijom. U osnovi pomenutog projekta *desegregation busing* iz sedamdesetih godina bila je ideja da fizičko približavanje socijalno različitih grupa učenika (iz dobrih i loših škola) može imati dobre efekte. U skladu sa Colemanovom idejom o važnosti socijalnog kapitala za obrazovanje, cilj je bio da se prevozom učenika iz loših škola (uglavnom crnačka populacija) u dobre škole (uglavnom belačka deca) ostvare pozitivne promene kod prve grupe učenika (bolji socijalni kapital i viši nivo aspiracija u školovanju). Realizacija projekta je odstupila od prvobitne Colemanove zamisli, jer je broj crnačkih učenika bio veći nego što je optimalno. Projekat je imao tzv. nenameravane efekte jačanja segregacije, jer su pripadnici bele srednje klase (*white flight*) “bežali” u predgrađa, kako bi premestili svoju decu iz škola u kojima je sproveden projekat desegregacije.

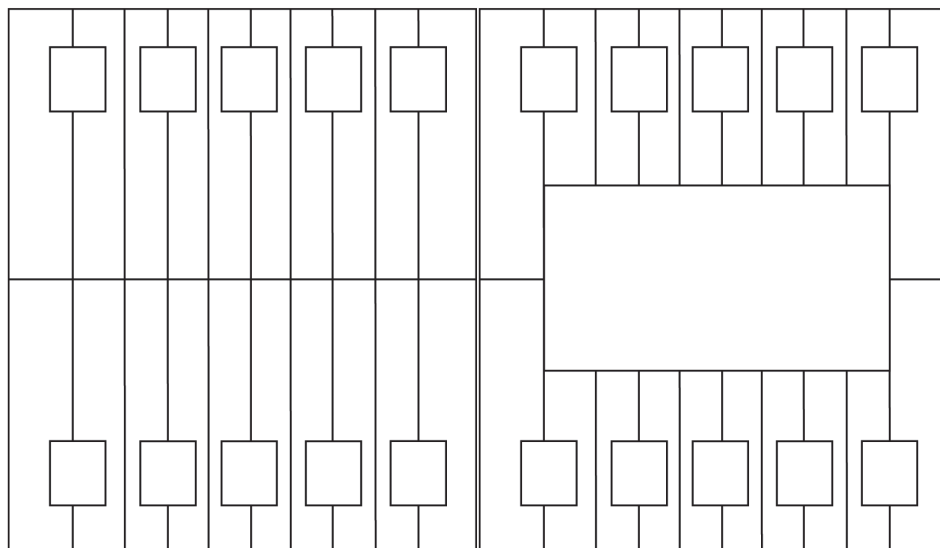
Aktuelni programi javne politike najčešće “smeštaju” manipulaciju socijalnim kapitalom najčešće u lokalni okvir, koji se prostorno određuje kao naselje, susedstvo ili kvart. Pokazali smo da mnogi teoretičari različitih orijentacija takođe pominju lokalni okvir kao poželjni generator socijalnog kapitala. Recimo, Coleman, Putnam i Glaeser smatraju da je susedstvo ključno mesto stvaranja (i odumiranja) socijalnog kapitala. To je tačka koja treba da omogući iskorak izvan ograničavajućeg socijalnog kapitala (*bonding*) porodice i bliskih ljudi. Coleman analizira “normativno zatvaranje” na nivou naselja.¹⁷ Lokalni nivo je značajan i za metodološku raspravu, jer se pretpostavlja da se socijalni kapital može agregirati na nivou naselja (Glaeser 2001.) ili da predstavlja indikator ukupnog socijalnog kapitala društva (Putnam 1995.).

¹⁷ Najveći broj navedenih primera odnosi se na američki kontekst, pa se postavlja pitanje značenja “lokalnosti”. Smatramo da bi pojam naselja mogao biti taj opšti ključni lokalni idealno-tipski prostorni okvir socijalnog kapitala.

Glavni model “podsticanja socijalnog kapitala” u savremenoj javnoj politici obuhvata programe urbane obnove u ugroženim naseljima i programe jačanja susedskih odnosa u naseljima “srednje klase” (Hulse, Stone, 2005.; Hibbitt, Jones, Meehan, 2001.). U Britaniji su napravljene strategije za obnovu susedstva (Strategy for Neighbourhood Renewal) u kojima se kaže da socijalni problemi (npr. kriminal) nastaju usled niskog nivoa socijalnog kapitala u naselju (Middleton, Murie, Groves, 2005.). U Holandiji i Kanadi primenjena su arhitektonsko-urbanistička rešenja za prostorno približavanje stanovnika postojećih naselja: pešačke zone u naseljima¹⁸ ili grupisanje dvorišta između kuća (slika 2) (Halpern, 2005.:319-311; Newman, 2008.). Postojale su i druge ideje: kratke i “slepe” ulice radi boljeg kontakta suseda, izmeštanje velikih saobraćajnica izvan naselja, povremeno zatvaranje glavnih puteva da bi se organizovale “komšijske žurke”, obnavljanje lokalnih parkova i igrališta. Drugo, približavanje stanovnika određenih naselja obavlja se putem virtuelnih sredstava kao što su sajтови i cyber-mreže.¹⁹ Posebna grupa projekata podrazumeva povezivanje urbanističke i socijalne politike.²⁰

Slika 1.

Projekat zajedničke bašte suseda treba da ojača socijalni kapital

* Napomena: Projekat *Dispersed provision of social housing* zasnovna se na povezivanju stambenih jedinica preko zajedničke bašte. Na levoj strani je stari raspored (svaka kuća ima svoju baštu) a na drugoj susedi dele zajedničku baštu koja je locirana u sredini.

Izvor: Halpern, 2005.:312.

¹⁸ Projekat Homezones

¹⁹ Primeri su britanski programi London Street i Upmystreet.com.

²⁰ Education Action Zones – grupe od 15-20 porodica u siromašnim područjima ostvaruju saradnju sa zajednicom koju čine organizacije građanskog društva, biznis sektor, lokalna uprava i škole. Slični tipovi projekata primenjeni su u drugim državama (npr. program de-segregacije Gautreaux u Čikagu).

Javopolitička paradigma socijalnog kapitala oslanja se u velikoj meri na pojam lokalne zajednice (shvaćene kao susedstvo ili naselje). Operacionalno, nivo socijalnog kapitala meri se preko socijalne kohezije, definisane kao “udruživanje ljudi koji žive na određenom području radi odbrane ili ostvarenja nekog zajedničkog lokalnog interesa” (Forrest, Kearns, 2001.:2134). Kao glavni pokazatelj, a zatim i instrument za podsticanje socijalnog kapitala, koristi se Putnamov indikator “učestalosti kontakata među susedima”. Osnovna ideja jeste da se iskoristi prostorno zblizavanje kao činilac za oblikovanje i jačanje socijalnog kapitala. U praksi su rezultati ovih projekata urbanističko-arhitektonske mobilizacije minimalni, ali politički su bili veoma popularni, posebno u sklopu manifesta “Trećeg puta” Laburističke partije u Velikoj Britaniji i srodnih političkih orijentacija u drugim državama.

Praktičari javne politike obično zanemaruju jedan aspekt prostorne distance na koji ukazao Durkheim, naglašavajući da prostorna gustina ne vodi nužno jačanju socijalnih veza (Dirkem, 1972.). Proces repozicioniranja socijalno (i fizički) udaljenih kategorija, putem planskih ili spontanijih pomeranja aktera u prostoru i približavanje mreža koja počivaju na različitim normativnim i interesnim porecima, može biti neodrživ i štetan. Prevazilaženje prostornih ograničenja nema nužno pozitivne efekte, bilo da je lokacija mikro sredina škole ili naselja.

Zaključak

Na početku rada citirana je teza Zielenieca da postoji prostorna praznina u sociologiji, pa tako i raspravi o socijalnom kapitalu. Ovaj pojam je prihvaćen takođe izvan akademskog domena, u javnoj politici. Takav status pojma nameće potrebu da se proverí heuristička i praktična vrednost pojma. Ovde smo se fokusirale na jedan aspekt ove problematike – odnos prostora i socijalnog kapitala. Osnovni cilj je bio da prostorno uokvirimo teorijska određenja socijalnog kapitala. Pošle smo od pretpostavke da je socijalni kapital uglavnom predstavljen kao “despacijalizovani” pojam. Analizirajući najvažnije teorije, može se zaključiti da autori ipak implicitno prepoznaju neki aspekt prostornosti. Vrsta prostornog određenja zavisi od paradigmatškog okvira i od shvatanja samog pojma. Uključenost prostorne determinante varira od jasnih teritorijalno-geografskih granica do apstraktnog simboličkog prostora. U tablici 1 dati su neki aspekti prostornih dimenzija u teorijama socijalnog kapitala.

Takođe smo pokušale da osvetlimo dinamiku socijalnog kapitala i prostora analizom nekoliko specifičnih dimenzija prostora (prostorni okvir, mobilnost aktera i distanca u prostoru) u teoriji, empirijskim istraživanjima i javnoj politici. Većina teorijskih pristupa polazi od statične slike socijalnog kapitala kao zalihe, dok se sami procesi njegove transformacije zanemaruju. Upravo se nedostaci dominantnih određenja pojma socijalnog kapitala uočavaju kada se prostorne koordinate uzmu u obzir. Pokazalo se da aspekti mobilnosti i prostorne distance aktera čine sastavni deo ukupne dinamike socijalnog kapitala. Na primer, formiranje socijalnog kapitala dece i odraslih nema istu dinamiku u prostoru, mobilnost aktera ne strukturiše

na isti način socijalni kapital itd. Pored toga, uključivanje prostornih dimenzija pokreće metodološko pitanje: da li je moguće kumulirati socijalni kapital od nivoa naselja do nivoa države?

Tablica 1.

Prostorni aspekti u teorijama o socijalnom kapitalu

	Fokus teorije socijalnog kapitala	Prostorni okvir socijalnog kapitala	Distanca aktera i socijalni kapital	Mobilnost aktera i socijalni kapital
Bourdieu	klasa i reprodukcija nejednakosti	društveni (klasni)	-	-
Coleman	individualni i kolektivni akteri i instrumentalni aspekt socijalnog kapitala	društveni (lokalna zajednica)	blizina pozitivno utiče	negativno utiče
Putnam	formalna i neformalna grupisanja, kohezija političke zajednice	država, region, lokalni nivo	veća fizička distanca negativno utiče	negativno utiče
Glaeser	individualni akter i lokalna zajednica, tržišna vrednost	lokalni nivo, država (nacionalni nivo)	veća fizička distanca negativno utiče	u teoriji negativno, empirijski ne
Fukuyama	kulturna zajednica i ekonomski razvoj	država, granice "kulturnih zajednica"	-	-
Teoretičari mreža	individualni akter i njegove mreže	potencijalno globalni, simbolički	negativno utiče	ne nužno negativno

Opravdanost uključivanja javnopolitičke strane socijalnog kapitala u raspravu nalazi se u neobičnom razvoju ovog pojma. Teorijski razvoj pojma odvijao se velikim delom pod uticajem javne politike (videti više u: Ignjatović, 2011.). Svakako, pitanje transfera pojma iz teorije u politiku, i obratno, predstavlja temu posebnog istraživanja. Jedna od upečatljivih odlika upotrebe socijalnog kapitala u programima javne politike jeste naglašavanje značaja lokalnog nivoa i prostorne blizine aktera u generisanju socijalnog kapitala. Ovi programi polaze od pretpostavke o postojanju "zalihe nekontaminirane društvenosti" koju je moguće usmeravati u skladu sa političkim ciljevima. Dominantno javnopolitičko shvatanje socijalnog kapitala zasniva se na pojmu lokalne zajednice koja ima obično ima okvir susjedstva, odnosno naselja. Idealizacija lokalnosti otelovljuje verovanje u potencijal prostorne blizine da generiše socijalno zbližavanje. Putnamovo shvatanje pojma socijalnog kapitala najbolje korespondira ovoj javnopolitičkoj perspektivi. U stvari, reč je o simplifikovanom Durkheimovom postulatu o pretvaranju materijalne u moralnu gustinu. Verovanje u voljno generisanje i modelovanje socijalnog kapitala nastavlja se na staru temu traganja za optimalnom prostornom formom društvenosti, koju nalazimo u Durkheimovoj jezgrovitoj formuli o gustini naselja "[...] u srazmeri sa njegovim obimom" (Dirkem, 1972.:298). Još važnije, čak i ako se ostvari optimalni format prostora za razvoj socijalnog kapitala, postavlja se pitanje da li se tako zaista mogu generisati poželjni ciljevi iz agende javne politike, kako se obično pretpostavlja.

Literatura

1. Baron, S.; Field, J. and Schuller, T. (Eds.) (2000). *Social capital: critical perspectives*. Oxford: University Press.
2. Bourdieu, P. (1985). The forms of capital, in: Richardson, J. G. (Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
3. Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94: 95-120.
4. Coleman, J. (1993). The rational reconstruction of society (1992 Presidential Address). *American Sociological Review*, 58: 1-15.
5. Dirkem, E. (1972). *O podeli društvenog rada*. Beograd: Prosveta.
6. Field, J. (2003). *Social Capital*. London: Routledge.
7. Forrest, R., Kearns, A. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*, 38 (12):2125-2143.
8. Fukujama, F. (1997). *Sudar kultura*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
9. Glaeser, E. (2001). *The formation of social capital*. Canadian Journal of Policy Research.
10. Glaeser, E., and Redlick, C. (2008). *Social capital and urban growth*. National Bureau of Economic Research. Working Paper 14374. (<http://www.nber.org/papers/w14374>).
11. Glaeser, E.; Laibson, D. and Sacerdote, B. (2000). *The economic approach to social capital*. NBER WORKING PAPER SERIES. Working Paper 7728. Pregledano 29. 1. 2011. (<http://www.nber.org/papers/w7728>).
12. Granovetter (1973). The strength of weak ties. *The American Journal of Sociology*, 78 (6):1360-1380.
13. Halpern, D. (2005). *Social Capital*. Cambridge: Polity Press.
14. Henderson, S.; Holland, J.; McGrellis, S.; Sharpe, S.; Thomson, R. (2007). *Inventing Adulthood: A Biographical Approach to Youth Transitions*. London: SAGE.
15. Hibbitt, K.; Jones, P. and Meegan, R. (2001). Tackling social exclusion: the role of social capital in urban regeneration on Merseyside – from mistrust to trust?. *European Planning Studies*, 9 (2):141-161.
16. Hulse, K. and Stone, W. (2005). *Housing and Social Cohesion: What Role for Housing Policy and Assistance?* Building for Diversity – National Housing Conference 2005, Perth.
17. Ignjatović, S. (2008). Fukujamino shvatanje socijalnog kapitala, *Sociologija*, 50 (1):35-53.
18. Ignjatović, S. (2011). *Socijalni kapital: od akademskih rasprava do javne politike*. Institut društvenih nauka: Beograd.
19. Lin, N. (2001). *Social capital*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Mayer, M. (2003). The onward sweep of social capital: causes and consequences for understanding cities, communities and urban movements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (1):110-131.
21. Mok, D.; Wellman, B. and Basu, R. (2007). Did distance matter before the Internet? Interpersonal contact and support in the 1970s. *Social Networks*, 29: 430-461.
22. Morrow, V. (2003). Improving the neighbourhood for children. Possibilities and limitations of 'social capital' discourses, u: Christensen, P. and O'Brien, M. (Ur.). *Children in the City. Home, Neighbourhood and Community*, London: Routledge Falmer: 162-183.
23. Newman, L.; Waldron, L.; Dale, A.; Carrier, K. (2008). Sustainable urban community development from the grassroots: Challenges and opportunities in a pedestrian street initiative. *Local Environment*, 13 (2):129-139.
24. Middleton, A.; Murie, A. and Groves, R. (2005). Social Capital and Neighbourhoods that Work. *Urban Studies*, 42 (10):1711-1738.

25. Petrović, M. (2008). Istraživanje socijalnih aspekata urbanog susjedstva: percepcija stručnjaka na Novom Beogradu. *Sociologija*, 50 (1):55-78.
26. Portes, A. (2000). The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15 (1):1-12.
27. Putnam, R. D. (1995). Bowling alone revisited. *The Responsive Community*, 5 (2):18-33.
28. Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster Paperbacks.
29. Rutten, R., Westlund, H. and Boekema, F. (2010). The Spatial Dimension of Social Capital. *European Planning Studies*, 18 (6):863-871.
30. Tomanović, S. (2004). "Relevance of Social Capital and Its Implications for Children". *Sociologija*, XLVI (3):259-268.
31. Tomanović, S. i M. Petrović (2006). "Rizici i bezbednost u susjedstvu iz perspektive dece i njihovih roditelja", u: Tomanović, S. (Ur.). *Društvo u previranju*, Beograd: ISI FF: 139-157.
32. Tomanović, S. (2010). *Odrastanje u Beogradu*, Beograd: Čigoja štampa i ISI FF.
33. Van Staveren, I. (2002). *Social capital: what is in it for feminist economics?*. Institute for Social Studies: Working Paper 368.
34. Woolcock, M. (2004). Why and how planners should take social capital seriously?. *Journal of the American Planning Association*, 70 (2).
35. Zieleniec, A. (2007). *Space and Social Theory*. London: SAGE.

Suzana Ignjatović

Institute of Social Sciences Beograd

suzanaig@eunet.rs

Smiljka Tomanović

Faculty of Philosophy – University of Belgrade

smiljkat@hotmail.com

Social Capital and Space

Abstract

The paper explores the spatial aspects of social capital. In the first part of the paper we provide an overview of the space dimension in relevant theories of social capital. Three approaches to social capital are included: key theories (Bourdieu, Coleman, Putnam), economic/development theories and network theories. Differences among the authors with regard to spatial dimensions are based on different conceptualizations of social capital. The second part of the paper is an in-depth comparative analysis of spatial dynamics of social capital in theory, research and public policy. The main goal of this part of the paper is to examine three spatial dimensions of social capital: spatial framework, space distance and mobility of social agents. The research-based results indicate that space does not have the same effect on different social agents and that some types of social capital are more determined by space dimensions. The last chapter focuses on the public policy conceptualization of social capital and space. The space-based manipulation of social capital in public policy reflects the long-lasting political tendency to modify sociability through the manipulation of spatial factors. The programs of social urbanism are based on the local community as the optimal spatial framework for social capital development.

Key words: social capital, space, mobility, space distance, public policy, local community